

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ ՀՕՐ ՄԸ ՏՈՒԱԾ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ

ԱՆՀԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆՑ

Համբերութիւնը կը դիւրացնէ մեր առջին հետազոտութեան գործը, և յամրաշարժ դանդաղանքը ժամանակ կու տայ ճշգրտապահանջ ըլլալու. ուստի հաւանեցայ որ այս կերպ կազմեալ մտքերէ օգուտ հանելու համար՝ բարի է ուղղել վանոնք յուսումն նիւթական առարկայից, մասնական երևութից և յայնպիսի գործս՝ որ մանրակրկիտ ճշգրութիւն կը պահանջեն եթէ 'ի պատմել և եթէ 'ի նմանել: Թէ որ չմտնալիւր, այս է ճանապարհն՝ որով կարելի է կրթել այդ կերպ բնութեամբ ստեղծեալ անհատից մտադրութիւնը. վասն զի այսպէսով կրնան օգտակարապէս վարել իրենց կեանքն ու զօրութիւնը: Իսկ ընդհակառակն երկրորդ պարագային մէջ տիրողն յայտնապէս երևակայութիւնն է, զիսաւոր պատճառ մտաց շարժութեան և եռանդեան՝ որ կը ձգէ զմիտս դէպ յանձնանօթ առարկայս, որ պատճառ է նոյնպէս նորաձև շարժականութեանց. անանկ որ այսպիսի մեծագին կարողութեամբ զարդարեալ անձանց առջին՝ գիւտից ընդարձակ ասպարէզ մը բացուած է: Բայց այս դիպուածիս մէջ պէտք չէ թողուլ մտադրութեան կեդրոնանալ միայն յերակայութենէ ներկայացեալ առարկայից վրայ, որուն անպատեհութիւնք պիտի բացատրենք ետքը. ուր պիտի ցուցնենք միանգամայն՝ որ այս կերպով մտադրութիւնը շարժուն և անհաստատ կ'ըլլայ, և կը վարժի գոհ ըլլալ արտաքին ու անկատար երևութիւն. և շարունակ մըեալ յերակայութենէ՝ անորոշ կը տեսնայ, չի քննէր բնաւ, և կը տաժանի գաղափարաց

մերձաւորութեան ու շարժապարտութեանց վրայ, անյարմարք տալու մտաց պահանջեալ ճշգրութիւնը: Պէտք է ուրեմն բնեւեղ զմտադրութիւնն իրական առարկայից վրայ, զսպել ճիշտ ու հաստատուն գաղափարաց շրջանակին մէջ, նիւթ մատակարարել առատութեամբ. և այսպէս բոլոր ոյժն ու աշխատութիւնը ծառայեցնել տալ յիշողութիւնը ճոխացնելու և գաղափարութիւնը պայծառացնելու՝ չհետեւելով հաճոյից երևակայութեան, որ յինքեան միշտ զօրաւոր ըլլալուն, կը գտնայ վերջապէս օր մը ճոխ շտեմարան և ընտիր ուղեցոյց 'ի հարստացեալ յիշողութեան և յունակացեալ մտախոհութեան:

Աւելորդ կը համարիմ երկարել հօսայն խնամոց կարեւորութեան վրայ, զոր ունենալու ենք զօրացնելու այնպիսի կարողութիւն մը՝ առանց որոյ չենք կրնար ճանաչել ինչ ստուգութեամբ և ճշգրութեամբ, զոր հանճարամիտք իբր հիմն համարած են հանճարոյ: Բայց պէտք է զանազանել մտադրութեան զանազան տեսակները՝ առ որս պիտի միտին տղաք, ինչպէս նաև այլ և այլ տեսակ ոճերը՝ զորոնք պիտի գործածենք անպատեհութիւնքը ուղղելու և օգուտը առաւելու համար: Ինչպէս կը նշանակէ Պ. Ռայտ (Reid), արտաքին առարկայից, այսինքն մեզմէ գուրս եղած բաներու մատուցած մտադրութիւննիս՝ հետազոտութիւն կ'ըսուի, իսկ 'ի մեզ պատահած իրաց մտադրութիւնը՝ մտախոհութիւն: Տղոց տգիտութիւնն և անոր հետեանք հետաքրքրութիւնն և գործելոյ եռանդը՝ անդադար կը մղէ զիրենք 'ի հետազոտութիւն. իսկ մտախոհութիւնը գրեթէ օտար և անձանօթ է իրենց. և անհա շոր ապացոյց աստուածային իմաստուն նախախնամութեան, որուն հետ պէտք է խորհրդակցել միշտ և ջանալ 'ի նմանութիւն: Հետազոտութիւնն աղբիւր է փորձոյ, և փորձն է առաջին հիմն մեր գաղափարաց և մեր գնացից: Երանել հասակին՝ հետազոտութիւնն ու մտա-

խոհաւորները կը հտրեալուորին միանալ իրարու հետ, կազմելու զփորձառութիւն մարդոյ: Ի մուտս կենաց՝ տղուն միակ կարներն 'ի փորձառութիւն՝ հետազոտութիւնն է, որ բաւական է իրեն փորձելու գործունէութեանը, և որոյ ձեռամբ կը ժողովէ այն նիւթերը՝ ըստ որոց պիտի ուղղէ զինքը ապագային մէջ, և վարէ զմտախոհութիւն տակաւին անբաւական 'ի գործել, Ուրեմն զգուշանալու ենք չօգնելու տղայոց ժամանակէն առաջ զօրգացնելու այս երկրորդ տեսակ մտադրութիւնը՝ այսինքն զմտախոհութիւն, թէպէտ ստոյգն ըսելով՝ քիչ տղայ կը գտնուի յարմարաւոր առ այն, Սակայն երբեմն կը տեսնուի այդ բանն տկար խառնուածք, զգայուն բարք և վաղահաս միտք ունեցող անձանց վրայ. բայց միթէ այդ վաղահասութիւնը հետեանք չէ մտախոհութեան կամ ներքին մտադրութեան տարածում զարգացմանը. և կը տեսնուի այս թերութիւնը շատ անգամ տղայոց վրայ, որ անտանելի է, վասն զի անպատեհ է իրենց փիճակին ու հասակին: Երբ տղայ մը կարգէ դուրս յիշողութիւն ու անսովոր մտաց կորովութիւն ունի, և յաջողակ է շաղկապելու զգաղափարս, պէտք է ուրախանալ. վասն զի այդպիսի հանգամանք՝ պտուղ են զօրաւոր, հաստատուն և մտադիր հետազոտութեան: Իսկ եթէ տղայ մը հակամիտեալ է խորհելու իր անձին, զգացմանց ու գաղափարաց վրայ, փոյթ տանելով ճանաչել ինքը զինքն և զօրանալ իր տկար մտաքննութիւնը սրտովը, ըմբռնելով մեծամեծ անձանց միտքն ու սիրտը, վախնալու է մանաւանդ. վասն զի այդպիսի տարածում աշխատութեամբ կը գործածէ այն կարողութիւնքը որ զեռտկար են ու անբաւական, և կ'արգելու այն կարողութեանց զարգացումը՝ որ պիտի ծնանէին ու զօրացնէին զվերջինս: « Այս առթիւ մէջ, կ'ըսէ Պ. Տիւկալտ Ստուարտ (Dugald Stewart), մտաւոր կարողութեանց զարգացումը կանխած է, և լուսադոյն դաս.

տիարակութիւնը կորսուած, այն դաս տիարակութիւնը՝ զոր բնութիւնը սահմանած է ամենուն համար, իմաստասիրին ու ինչ և է մարդոյ, և զոր ամենայն ոք կ'ընդունի առ հասարակ մանկական զօրասնօք, խաղութ և յանդուգն շահատակութեամբ: Այդ խաղերը, այդ շահատակութիւնքը միակ դպրոցք են, ուր կրնանք ստանալ ոչ միայն բարուց հաստատութիւն՝ որ կարևոր է յայն դժուարին հանգամանս յորում կը գտնուին ստեղծ մարդիկ, այլ և կ'ունենանք պատրաստ ու զօրաւոր իշխանութիւն մը մեր մտադրութեան վրայ առ արտաքին առարկայս. առանց որոյ՝ մտաց ամենազեղեցիկ պարգևքն իսկ գրեթէ անգործածելի են 'ի գործնականին, ինչպէս յարուեստս և յայլ գործառնութիւնս, կարևոր ամենայն անհատից՝ յանձնական փորձոյ օգուտ հանելու համար »:

Ուրեմն հետազոտութեան մտադրութիւնը ջանալու ենք պահանջող, համբերող և տոկուն ընել ամեն տղայոց վրայ, մանաւանդ անոնց՝ որ նուազ հակմէտ են առ այն: Տղաք բնութեամբ պէտք ու փափաք ունին ճանաչել և հետեալար հետազոտել. և ահա մտադրութիւնն այս վախճանաւ տրուած է իրենց: Առաջին ընելու բաներնիս պիտի ըլլայ յորդորել իրենց կամքն 'ի գործ դնելու այդ նորածին կարողութիւնը, ջանալով միանգամայն սորվեցնել իրենց թէ ինչ կերպով գործածելու են զիտեալ նպատակին հասնելու համար: Ինչպէս չափահաս մարդ, նոյնպէս և տղայն կ'աւարտին վարել իր կարողութիւնքը երբ գիտէ գործածել զանոնք և ուղղել ըստ իրենց բնութեանը և վախճանին. թէ որ փութով ընթանան՝ կը սիրէ ընթանալ, թէ որ արագ ոստոստեն՝ կը սիրէ ոստոստել, և եթէ սորվին ընթեռնուլ ինքն ալ կ'ախորժի ընթեռնուլ: Ուստի կրնանք ըսել առ հասարակ, որ երբ տղայ մ'ախորժ չիմանար 'ի գործ դնել զայս կամ զայն կարողութիւն, օրինակի համար զմտադրութիւն և կամ զյիշողութիւն, ըսել է թէ

գործածելու կերպը չի դիտեր, և ահա այս է որ պիտի սորվեցնենք իրենց : Զենք ուղիւր յիշատակել հօս այն միջոցները՝ որով կ'ազգենք տղուն բարոյականին վրայ, բարի կամք ու եռանդն ներշնչելու համար. այլ բաւական կը համարի՞նք նշանակել միայն զայն՝ որով հնար է ազգել ուղղակի տղուն մտաւոր կարողութեանց վրայ, զօրացնելու և ուղղելու համար զանոնք :

Ձտղան անմտադիր ընողը՝ կամ չափազանց աշխատութիւնն է և կամ մտաց ցրումը : Մտադրութիւն մը երբ յոգնած է, չյուսանք օգուտ քաղել անկէ աւելի ևս գործածելով զայն . յոգնածութեան կը յաջորդէ անախորժութիւն, և կամաւոր ընդդիմութիւն մը կը միանայ իրական անկարողութեան հետ : Երբ մտադրութիւն մը աստանդական ու անհաստատ է, չկարծենք թէ կրնանք զսպել զայն պատուիրելով հաստատութիւն . վասն զի տղան չափահաս մարդէ աւելի նուազ իշխանութիւն ունի իր մտաւոր կարողութեանց չարժանաց վրայ, և ո՞վ կրնայ պարծիլ թէ գիտէ տիրել իր մտադրութեանը վրայ՝ ըստ իր կամացը գործածելու : Եւ մտադրութիւնն այն ատեն կը յոգնի՝ երբ տկար ու անբաւական է տանելու առաջի եղեալ գործը . վասն որոյ կը թափառի ըստ բախտին, ինչու որ իրեն ներկայացած առարկայքն աւելի ձգողական են քան որոց կ'ուզենք բեռնել վիմրը : Ուստի պէտք է ի կշիռ դնենք իր պարտաւորութիւնքն ուժոյն հետ, և կարեւոր ցուցնենք յայն առարկայ միայն պարապելու՝ որուն վրայ կ'ուզենք հրաւիրել իր մտադրութիւնը, անանկ որ օտար առարկայք այլ ևս չգրադեցնեն զինքը . այս է ահա նպատակին հասնելու միջոցը զոր պէտք է առաջի աչաց ունել, և է նպատակ զօրացնելու և զսպելու տղուն մտադրութիւնը :

Մարդ՝ գործելու համար ծնած է, և գործելու համար պէտք ունի ճանչնալու . ուստի տղան երբ նոր ծանօթութիւն մը կը ստանայ, կը փութայ չըջել

զայն յօգուտ և ի շահ իր գործոցը : Ամեն նոր առարկայն կը ծառայէ իրեն ի նոր պէտս ըստ իր ակորժանացը . բայց թէ որ իր նորածին կարողութիւնքը մերձեցնենք ու պատշաճնք առանց անոնց գործունէութեան նպատակ ու անմիջական հետեւութիւն մը տալու, ասիկա իրեն համար աշխատեցուցիչ ճիգ մ'է հակառակ բնութեան, կը ճառենք ու կը դասախօսենք, և կ'ուզենք որ մտադրութիւն ընէ մեզ . բայց ինքը թէ որ կարենայ յուսալ փոխադարձ ազդեցութիւն մ'ընելու մեր վրայ, կամ զմեզ իրեն ազդեցութեանը ներքոյ արկանելու, կը գործածէ կամակար բոլոր իր ոյժն ու գորութիւնը՝ յարմար տեղեկութիւններ ստանալու իրեն գորութեանն և ազատութեանը : Բայց անգամ մը մեզի ունկնդիր ըլլալ ու մեր խօսքերէն կրթուիլ սկսելէն ետքը, այս զբաղանքը քիչ ազդեցութիւն կ'ընէ վրան, շատ ուժով չի գրգռի միտքը, և ոչ չարժման, գործոյ ու յուսոյ ապագայ մը կը բանայ իր առջին իսկ թէ որ մեծ փափաք ունենայ մտադրութիւն ընելու մեզի, այս կարողութիւնը չուսով յոգնելով դժուարին աշխատութեանց առջին, կը մերժէ զամենայն եռանդն թէ և անկեղծ ըլլայ . և երբ պակասի եռանդը, մտադրութիւնը կը ցրուի անդադար յայնպիսի առարկայս, որ առաւել չարժողք են տղուն բնական հետաքրքրութեանը :

Գործել տանք ուրեմն թէ որ կ'ուզենք որ մտադրութիւնը հաստատուն ըլլայ և շուտով չի յոգնի . թէ որ կրթուելու ատեն գործէ, կրթուելէն ետքը նորանոր միջոցներ կ'ունենայ գործելու և կ'ըլլայ մտադիր : Ինչո՞ւ համար տղան շուտով և դիւրութեամբ կը սորվի իր մայրենի լեզուն . — վասն զի բռնադատեալ է խօսելու զայն : Ինչո՞ւ համար այն տղան որ պարտաւորեալ է առած դասը կրթունել ուրիշ տղայոց՝ այնչափ փոյթ և մտադիր կ'ըլլայ . — վասն զի առաջի աչաց կը տեսնայ այն ժամանակը՝ յորում հպատակեցաւ իր ուսուցչաց ազդեցութեանը, և այն ժամանակը՝ յորում

կրնայ ինքն այ ազդեցութիւն ունենալ
և ուսուցչութիւն ընել: Ուստի այս բա-
ներով քաջախիբուած ու հաստատուած,
մտադրութիւնը կը կեդրոնացնէ այն
առարկայից վրայ՝ որոց ծանօթութիւնն
ախորժեղի հետեանաց պատճառ պիտի
ըլլայ, որոց ուշ կը դնէ այնչափ՝ որչափ
կը ներէ հասակին կարողութիւնը:

Գերմանացի տղայ մը տեսայ ՚ի Գալ-
դիա, որ գաղղիերէն և ոչ բառ մ'ար-
տասանել գիտէր: Քայց որովհետեւ այն-
պիսի ընկերաց մէջ կ'ապրէր որոնք
իրեն ընդունին տեղեկութիւն չունէին,
բռնի սորվեցաւ մէկէն բոլոր այն բա-
ռերն ու ասացուածքը, որ կարեւորք
էին ՚ի իւրդ. և քիչ ժամանակուան
մէջ այնչափ յառաջադիմեց, որ չէր
չփոխէր ու ննդուեր: Մինչդեռ իր ու-
սուցչէն՝ որ կը սորվեցնէր զգաղղիե-
րէնն այնպէս ինչպէս կը սորվեցնեն
ընդհանրապէս զընդու՝ գրեթէ բան
մը չէր սորված, և ոչ իսկ տող մը թարգ-
մանել ցիտէր: Իբրեւ աշակերտ՝ այս
տղան անգործ էակ մ'էր, անսխիթ
օգտուելու տրուած դասերէն, իսկ իբ-
րեւ ընկերակից ուրիշ տղայոց՝ գործօն
էակ, մտադիր ՚ի հետազօտել և պահել
ի մօր զայն ամենայն որ կրնային ա-
ռիթ ըլլալ իրեն խօսելու և գործելու
խաղակից ընկերակցաց հետ: Այս օրի-
նակը բաւական ըլլայ իմացնելու այս
ճշմարտութեան կարեւորութիւնը: Այն
առարկայն որոյ վրայ կ'ազդէր քեւ-
ռել տղուն մտադրութիւնը, ըլլայ
նաև իրեն համար առարկայ գործու-
նէութեան: Սորվելու ժամանակ կ'ըզ-
գան իրենք զիրենք տկար և հպատակ
ուրիշի մը. իսկ երբ սկսին գործել, կը
համարին զանձինս կարող և ազատ
ինչպիսի տարբերութիւն հաստատու-
թեան և եռանդեան պատճառաց մէջ,
որ յառաջ կը բերեն այս երկու հան-
գամանքը:

Ուրեմն չի պարագեցնէր զինքը ժա-
մանակէն առաջ այնպիսի ուսման՝ որ
բոլորովին օտար է, ու յարաբերութիւն
մը չունի մտացն և ոչ կենացը հետ, և
որուն տալիք գաղափարքն ու ծանօ-

թութիւնքն անօգուտ են իրեն համար:
Պիտի տեսնենք որ տղուն մտադրու-
թիւնը զօրացնելու կերպն այդ չէ.
վասն զի քանի որ այդ մտադրութիւնը
տկար և աստանդական է, ինչ օգուտ
ունի այդ ուսումը, գէթ այն ոճով որով
սովորաբար կ'աւանդենք տղոց: Տղան
պիտի սորվի ոչ որպէս զի գիտնայ, այլ
որպէս զի կարողութիւնքը ձևի մէջ
դնէ, որոց օգնութեամբը պիտի օտա-
նայ օր մը զճշմարիտ գիտութիւն, և
թէ՛ որպէս զի նիւթ համբարէ ապա-
գային մէջ իր կարողութեամբքը զա-
նալք կարգի դնելու երբ ընտրութեան
հասակն ու ժամանակը հասնի: Ահա
այս պատճառաւ այն ուսմունք որ կը
զբաղեցնեն գլխորդութիւն ինչպէս և
զբանավարութիւն, որոց միջի ՚ի մաս-
նաւորի ընդունաց ուսումը՝ յարմար են
տղոց, որոնք կը հրահանգեն անոնց
մտաց զօրութիւնքը, և կը պատրաստեն
գործինքը ապագային մէջ վարելու հա-
մար: Բայց բոլոր այս ուսմունք, մա-
նաւանդ առաջին տարիներու մէջ պիտի
համարուին իբրեւ միջոց զօրացնելու և
հաստատելու մտադրութեան գործը,
և յայս նպատակ պիտի ուղղին և դի-
մեն ոճը և գրութիւնքը ուսմանց:

Վասն որոյ եթէ այս կէտով նկա-
տենք ու մտածենք, ուսումը կ'ըլլայ ոչ
միայն օգտակար այլ և կարեւոր. վասն
զի յարմար է քան ուրիշ ինչ և է բան՝
ստանալ տալու կամաց մտադրութեան
վրայ իշխանութիւն, որ կարեւոր է մար-
դոյ բոլոր կենացը մէջ: Թէ որ տղոց
այնպիսի առարկաներ միայն ներկա-
յայնենք որ ընդունակ ըլլան գրգռե-
լու և հաստատելու իրենց մտադրու-
թիւնը՝ առանց բանաւոր կամաց մասն
ունենալու ատոր մէջ իրաւ է թէ կրնանք
զօրացնել այդ կարողութիւնն և ընդու-
նակ ընել գծողարին վաստակոց, բայց
չենք կրնար երբէք ընդունակ ընել կա-
մաւոր մտադրութեան, որ յարի ու
պատշաճի ըստ պահանջելոյ հարկին
կամ պարտաւորութեանց: Չանբերնիս
միայն այն պիտի չըլլայ որ տղուն ողջ և
զօրաւոր կարողութիւններ տանք, այլ

թէ այս կարողութիւնքն ըստ կարեւրէն հպատակեցնել կամաց, որ չէ անկարելի: Կը պատմեն թէ ֆոնտորսէ (Condorcel) այն սատիճանի տիրած էր իր մտադրութեանը վրայ, որ եթէ զի պուածով ընդհատէր գործոյ մը կամ ուսման ատեն, բարեկամի այցելութեամբ և կամ ուրիշ ինչ և է պատճառաւ, կը գտնար նորէն առանց դժուարութեան և առանց ժամանակի կորստեան՝ գաղափարաց ու ասացուածոց շարքը զոր անկատար թողեր էր: Մտադրութեան վրայ ունեցած կամաց այս իշխանութիւնը՝ կ'ըսուի մերձեցումն, և տղաք ուսմամբ միայն կրնան ստանալ այս գեղեցիկ յատկութիւնը: Երբ, օրինակի համար, դժնօս կամ զուսուցիւ պատուելու բարոյական յորդորներով՝ պատրաստենք զտղան գործել զբարին, և ապա զբաղի յուսումն, կը տեսնենք որ իր մտադրութիւնը՝ առաջնորդեալ 'ի կամաց, կը փոխուի 'ի ճշմարիտ մերձեցումն. որով կը զարացնենք մտադրութիւնը՝ կրթութեամբ, և բանաւոր կամաց իշխանութիւնը՝ որ 'ի վերայ մտադրութեան՝ ունակութեամբն ու սովորութեամբ՝ զոր կ'ունենայ տղան վարելու զմին ըստ հաճոյից և թեկադրութեան միւսոյն:

Ահաւասիկ ուսման ամենամեծ օգուտը, օգուտ անկշռելի, զոր բաւական է նշանակել միայն՝ հարեանցի ոճից և դրութեանց վտանգը ցուցնելու համար, որով կ'ուզեն զամենայն ինչ յօգուտ տղայոց չընել, և հետեւաբար կը խանգարեն կենաց ամենակարեւոր բանը, որ է իշխանութիւն կամաց 'ի վերայ մտաւոր կարողութեանց: Ամենայն գործ մտադրութեան՝ կ'ենթադրէ անպատճառ կամաց գործ մը. բայց կարեւորն այն է՝ որ մարդ յարգէ այս կամքը, և գիտնայ որ եթէ կարող է գործել ինչ, այն է պատճառն՝ զի կամի: Ենթադրենք որ տղու մը կրթութեան ատեն կարենայինք զինքը միշտ զբօսեցնել և առ մեզ ձգել կենդանի ու հետաքրքրական ասացուածովք, առանկ որ միշտ փոյթ և մտադիր ըլլար

մեղի, առանց իր կամքը՝ որ բանաւոր ու բարոյական գործող համարուած է, մասն ունենալու ատոր մէջ: Վերջապէս կը մեծնայ այս տղան, և կու գայ ժամանակ որ կը հարկաւորի ուսման ընթացք մ'ընելու որ չունի նոյն դիւրութիւնն և նոյն ձգողութիւնը. և ահա կը տեսնենք որ բան մը չի գիտեր, վասն զի չգիտցաւ 'ի մանկութեան. սորվելու կերպն ալ չի գիտեր, վասն զի սորված չէ գործածել կամաց զօրութիւնն ուսման մէջ, Բաղդատենք զասիկա ուրիշ տղու մը հետ, որ վարժած ըլլայ ուղղելու բարքն և կարողութիւնքը՝ մերձեցնելով յուսմունս, այսինքն մտադրութիւնն վարժած ըլլայ գործ մ'ընելու յառաջագոյնալ 'ի գործոյ կամաց: Այս երկրորդ տէր է իր կարողութեանցը՝ որք յաճել հասակին աւելի ևս զարգացած են. և կը գործածէ զանոնք յաղթելու դժուարութեանց և արգելից որ կրնան երանել ընդ առաջ ուսմանց նորամուտ ընթացիչ մէջ. մինչդեռ առաջինն անբաւական զբոսնելու յանձն իւր սկիզբ մը շարժման և գործոյ, որովհետեւ կարողութիւնքն որ 'ի ձգմանէ առարկայից 'ի գործ եղեալ են՝ կ'արգելուին մէկէն յարգելից և հարեանցի ու վեր 'ի վերանց կը նկատեն զամենայն:

Այս թեթեւ ու հարեանցի դրութիւնը գտնողաց շատերն անկէ խաբուեցան՝ որ կարծեցին թէ պէտք է ու կրնան ուսուցանել զտղան առանց յօգնութիւն կոչելու իր սեփական կամքը. բաժնեցին ուսումը բարոյական դաստիարակութենէ, մինչդեռ հարկ էր որ իրարու հետ պնդագոյնս կապուած մնային, վասն զի մէկը միւսէն պիտի առնու իր զլխաւոր ոյժը, որովհետեւ մտաւոր էակն բարոյական էակէն կ'ընդունի իր զօրաւոր և տեական մղումը: Երբոր յաջողինք տալու տղուն այս զօրաւոր յենարանը, պէտք է փոյթ տանինք դիւրացնելու գործը, գտնելով այնպիսի պարզ և պատրաստական ոճեր, որ յանկուցանեն և զարթուցանեն իր գործունէութիւնը և հարթեն ճանապարհ:

հը: Եւ տղան կ'ախորժի յաջողիլ, վասն զի ինքն ուզած է ձեռք զարնել այդ գործոյն, և առաջին յաջողութեամբ մէկէն կը սրտապանդեն զինքը. միայն զիւրեւելու ենք ճամբան որպէս զի չխորշին 'ի դժուարութեանց:

Այս վախճանին հասնելու համար գործածենք մարդկային մտաց ամենէն գործօն տարրը կամ մասը, որ է շաղկապողութիւնն զաղայփարաց: Ամենայն ոք գիտէ թէ ինչպիսի դուրսութեամբ գաղափար մը կ'առաջնորդէ մեզ յայլ գաղափար, որոնք երբեմն այնպիսի յարաբերութեամբ կապուած են իրարու հետ՝ որ մեզ անխմանալի են, և թէ այս շղթայակապ միութիւնն ինչպիսի ազդեցութիւն ունի մեր բանավարութեան գործոց վրայ:

Աւելորդ կը համարինք խօսիլ այն խնամոց վրայ որ ունենալու ենք ուղղելու 'ի մանկութենէ տղոց գաղափարաց շարքը, և արգելուլ որ սխալանաց ու կանխակալ կարծեաց պատճառ չըլլան. այլ միայն կ'ուզենք նշանակել այն օգուտը՝ զոր կրնանք հանել անկէջ առ 'ի զիւրեւ գգործ մտադրութեան, ստիպելով տոկոսն ըլլալ: Ո՛վ որ տղոց վրայ քննութիւն ըրած է, տեսած է անշուշտ որ շատ անգամ իրենց մտադրութիւնն օտար գաղափարաց կը ցրուի՝ պատճառաւ իրենց զբաղած գաղափարին: Ուստի քննենք այս կողմնակի գաղափարը, ջանանք գուշակել զանոնք և տեսնել թէ ինչ ճամբով մտած են տղուն մտացը մէջ, և ինչ կապով կապուած նախընթաց գաղափարին հետ. և փոխանակ բոլորովին 'ի մի կողմ ձգելու և նկատելու իբրեւ ոչ գիպեալ կամ յանդիմանելու զտղան մերժելու զանոնք, հետեւինք մանաւանդ իրեն հետ, վարժելով զինքը քննել նորածին գաղափարաց կապն՝ որ ունեցան զխաւոր գաղափարին հետ: Եւ եթէ բանակն է այդ կապն, օգտուինք անկէ՝ առաջնորդելով մտադրութեան առ գրեխառոր առարկայն, և պնդել զայն նորագոյն և հաստատուն շղթայով տղուն մտացը մէջ:

Անգամ մը տղուն մէկը քրիստոնէական վարդապետութեան և Յորրիանիաւական վրայ կրթութիւն կ'ընէր. և որովհետեւ միծ ախորժ կ'իմանար երկրորդէն, անոր համար միշտ անոր կը զբաղէր մտքը, և առաջնոյն քիչ մտադրութիւն կ'ընէր: Մայրը տեսնալով որ քրիստոնէական վարդապետութեան ամենայն հարցմունք Յորրիանի առակ մը կը լիշեցնէին իրեն, և մտադրութիւնն չեղելով՝ առականօտին կենդանեաց կը զբաղէր, ուղեց օգտուիլ այս բանէն. ուստի քրիստոնէականին ամեն հարցմունքներն առակի մը հետ կը կապէր, նոյն բանին վրայ կը խօսէր հետը, և առակէն քրիստոնէականին կը տանէր, և այսպէսով աւելի շուտ կը սորվեցընէր այն բանն՝ որուն համար առաջ այնչափ ժամանակ կը կորուսանէր, ցրուելով մտաց մանկան 'ի նմանութենէ գաղափարաց: Բազումք 'ի ծնողաց անշուշտ շատ մ'ասոր նման անձնական օրինակներով իմացած են թէ ինչպէս կարելի է մտաց ցրումը յօգուտ մտադրութեան չընել, կրնանք ըսել առ հասարակ՝ որ երբ տղուն մէկը կը շեղի գաղափարէ մը և կը հետեւի ուրիշի մը՝ կապեալ առաջնոյն հետ, կը մոռնայ շուտով առջինը, վասն զի չի գիտեր նորէն առաջնոյն դառնալու կերպը. առաջին շեղումը կը պատճառէ երկրորդ մը, և երթալով կը հեռանայ անշատ ման կէտէն. ուստի պէտք է վերադարձնել զինքը առաջնոյն՝ հաստատելով նոր չարկապութիւն մը ընդ մէջ նոր և եկամուտ գաղափարաց: Այս նուրբ ու մանրամասն խնամքը կարեւոր է. վասն զի կը բառնանք վրայէն անով շատ մը արգելներ ու դժուարութիւններ. և այս գաղափարաց չարկապութեան մի և նոյն սկզբունքը՝ որուն զօրութեամբ կը կռուինք մտաց ցրման անպատեհութեանց դէմ, որ կը տկարացնեն զմտադրութիւն՝ պարապեցնելով յանհամար առարկայս, կրնայ դիւրացնել նաև զանցս 'ի մի գաղափարէ 'ի միւսն, որուն միշտ պէտք ունի տղան իր բոլոր կենացը մէջ:

Նոյն իսկ տղոց դասառութեանց կարգը շատ անդամ ըստ հաճոյից և ինքնա-կամական է . ժամուց ու դասուց յաջորդութիւնքն այնպէս կրկարգադրենք՝ որ բոլորովին հակառակ է իրաց բնական կարգին . ինչպէս , օրինակի համար , լատին կամ ուրիշ լեզուի մը դասառութենէն ետքը՝ կը զննէր ստուերագրութեան , ընդօրինակութեան և կամ գեղագրութեան դասառութիւն , որ իրարու հետ ամենեկին չեն միաբանիր , որով իրարու ալ ամենեկին չեն օգներ :

Արդեօք աւելի օգտակար ու շահաւոր չէր ըլլար՝ որ տղոց աշխատութիւնը թեւ թեւցնելու կամ դիւրացնելու ու աւելի շուտով ՚ի յառաջագիմութիւն մղելու համար , այս ժամուց ու դասառութեանց բաժանմանց մէջ ուշ զնէինք զաղափարաց բնական կարգին և շղկապութեանցը , առաջնորդելով տղուն բնական ընթացիւք ՚ի մի դասառութեանէ ՚ի միւսն : Տղան որ ստուերագրութեան դաս կ'առնու , կը պարապի յընդօրինակութիւն , որ սորված է արդէն նկարել ու ձեւել . բայց թէ որ միջամուխ եղած չէ այդ ուսման և ձեռքերը քիչ յոգնած , միտքը անշուշտ մտադրութեանը համաձայն ուսում մը կը փընտրէ . ինչ օգուտ ուրեմն այս ստուերագրութեան դասէն : Փոյթ կը տարուի մերձեցնել զուսումն լատինականի և կամ՝ յունականի՝ աշխարհագրութեան և կամ պատմութեան , մինչդեռ գիւրին է , եթէ չեմ սխալիր , այնպէս բաժանել դասառութեանց ժամերն ըստ կարգի նիւթոց , որ թեթեւացնեն տըղուն աշխատութիւնը՝ ՚ի բազմութեանէ զբաղմանց :

Փոփոխութիւնը մեծ ազդեցութիւն կ'ունենայ թէ որ այս միտքն սթափեցընող տարբերութիւնն զօրաւոր ու տեական ըլլայ . բայց ոչ այնչափ խիստ և անակնկալ՝ թէ որ մտադրութիւնը պարտաւորի դառնալ նոր կէտի մը վրայ պատճառաւ բոլորովին նոր նիւթի , և ունենալ նոյն նեղութիւնքն ու աշխատանքը զոր ունեցաւ ՚ի սկզբան ,

Հաստատելու մտադրութիւնը ինչ և է նոր առարկայի մը վրայ : Տղան կը սկսի ջանալ մերձեցնելու մտադրութիւնը նոր դասի կամ առարկայի մը , և ջանքը կը յաջողի . բայց ահա յաջողութեան ատեն դասը կը փոխուի , և հետեւաբար զաղափարաց շարքն ու ընթացքը կ'ընդհատի . և ահա նորէն սկսելու է ջանալ , որ տղու մը համար աւելի դժուարին ու անտանելի է քան առաջուան ինչ և է դժուարութիւն : Եւ ահա այս պատճառաւ կը տեսնենք շատ տղաքներ՝ որ առաջին դասին մէջ սորված , նին երկրորդ դասին հետ կը խառնեն , թէպէտ և իրարու ամենեկին նմանութիւն կամ յարաբերութիւն չունենան : Մինչդեռ եթէ իրարու հետ վերաբերութիւն ունենալու ըլլան , անպատեհութիւն համարուածը կ'ըլլայ օգտակար , և նոյն իսկ տղան իր նոր սկսած աշխատութեան մէջ գտած մերձաւորութեամբն ու դիւրութեամբը զըւարձացեալ կը կրկնապատկէ եռանդը : Ասոր վրայ աւելցուր այն օգուտն ալ , որ եթէ այսպիսի ուսման ոճի մը հետեւլու ըլլանք , կը կանխենք հաստատել տղուն զաղափարացն ու տեղեկութեանցը մէջ կարգ ու շղթայակապ միութիւն մը , ուսկից զուրկ են շատ չափահաս մտորիկ . որոնք իրենց պատանեկութեան ատեն ժողոված անհամար ցիր ու ցան նիւթոց մէջ կը դժուարին զնել այդ կարեոր և անհրաժեշտ շղթայանման միութիւնը :

Ահաւասիկ ասոնք են գլխաւոր միջոցք յարմարաւորը ուղղելու և զօրացընելու մտադրութիւնը՝ որպէս զի ըլլայ պահանջող , համբերող և տոկուն . Բոլոր մարդկային կարողութեանց մէջ այս կարողութիւնն է միայն որուն տկարութիւնը կամ զօրութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունի միւս կարողութեանց զօրութեան կամ տկարութեան վրայ , և մասնաւորապէս յիշողութեան :

Կը շարունակուի :